

Iwona Drag-Korga

ORCID: 0000-0002-1161-6930
(Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce)

ZASÓB ARCHIWUM INSTYTUTU JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W AMERYCE I MOŻLIWOŚCI JEGO WYKORZYSTANIA

Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce powstał w Nowym Jorku 4 lipca 1943 r. jako kontynuacja założonego w Warszawie w 1923 r. Instytutu Badań Najnowszej Historii Polski, przemianowanego w 1936 r. właśnie na Instytut Józefa Piłsudskiego¹. Założycielami IJPA byli przedstawiciele Polonii, m.in. Franciszek Januszewski – wydawca „Dziennika Polskiego” z Detroit, Maksymilian Węgrzynek – wydawca „Nowego Świata” z Nowego Jorku oraz trzech ministrowie II Rzeczypospolitej: Ignacy Matuszewski, Wacław Jędrzejewicz i Henryk Floyar-Rajchman². Instytut jest organizacją niedochodową, działającą według prawa amerykańskiego.

Zbiory

Od samego początku najważniejszym zadaniem Instytutu było gromadzenie, przechowywanie i opracowywanie zasobu archiwalnego, na który się składają:

1. Zbiory Instytutu Józefa Piłsudskiego w Warszawie.
2. Archiwalia organizacji polonijnych w Stanach Zjednoczonych.

¹ *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory*, oprac. J. Cisek, Warszawa 1997, s. 7; K. Langowski, *Placówka godna patrona*, „Nowy Dziennik”, 11 VII 2003; A. Krochmal, *Szeroko otwarte drzwi*, „Nowy Dziennik”, 4 I 2002; I. Drag-Korga, *Dobry początek*, „Nowy Dziennik”, 12 V 2002; *eadem*, *Instytucje kultury polskiej za granicą i ich zbiory*, „Przegląd Polski”, 10 VII 1998.

² K. Langowski, *„O honor i sztandar; który nas skupia”*. *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce (1943–2013)*, Warszawa 2019; *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2012; P. Pietrzyk, *A Brief History of the Mission and Collections of the Piłsudski Institute of America for Research in the Modern History of Poland*, „Polish American Studies” 2003, vol. LX, no. 1.

Galeria Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, b.d. IJPA

Wizyta prezydenta RP Andrzeja Dudy w Instytucie, 27 IX 2015 r.
Od lewej: obecna prezes IJPA Iwona Drag-Korga, prezydent RP Andrzej Duda,
była prezes IJPA Magdalena Kapuścińska. IJPA

3. Spuścizny aktowe oficerów, polityków i placówek dyplomatycznych pozyskane po cofnięciu uznania dla Rządu RP na Uchodźstwie. Należy tu wymienić zespoły archiwalne ambasadorów, m.in.: Józefa Lipskiego, Michała Sokolnickiego i Juliusza Łukasiewicza, a także cenne dokumenty gen. Kazimierza Sosnkowskiego, gen. Władysława Bortnowskiego.

4. Dokumenty i pamiątki osób z kręgu tzw. emigracji żołnierskiej, które przeżyły zesłanie i łagry.

5. Spuścizny wielu wybitnych osób, które pozostały na emigracji, w tym Władysława Pobóg-Malinowskiego i senatora Tadeusza Katelbacha.

Źródła przechowywane w Archiwum Instytutu obejmują okres od powstania styczniowego do czasów współczesnych. Wyjątek stanowią zespoły archiwalne Leona Orłowskiego i Waleriana Płatonowa z połowy XIX w. Trzeba tu podkreślić, że jako jedyne w Archiwum Instytutu zostały one zakupione. Wszystkie pozostałe materiały archiwalne zostały przekazane do Instytutu nieodpłatnie w formie darów.

Obecnie zasób aktowy IJPA liczy ponad 200 mb. Instytut posiada także zespoły archiwalne fotografii oraz zbiory: filatelistyczny, medalierski, numizmatyczny, falerystyczny, kart pocztowych, a także galerię ponad 250 obrazów i bibliotekę z 18 tys. książek.

Zasoby archiwalne

1. Archiwum Belwederskie

Najbardziej wartościową częścią zasobu archiwalnego IJPA – obejmującą 20 proc. zbiorów – są dokumenty, które należały do Instytutu Józefa Piłsudskiego w Warszawie oraz Wojskowego Biura Historycznego i zostały uratowane z płonącej Warszawy w 1939 r. Do grupy tej należą następujące zespoły archiwalne:

- „Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza”;
- „Powstania Śląskie”;
- „Komisja Likwidacyjna Generała Lucjana Żeligowskiego”;
- „Litwa Środkowa”;
- „Archiwum Generała Juliana Stachewicza”;
- „Archiwum Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza”;
- „Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego”;
- „Wojskowe Biuro Historyczne”;
- „Sprawy Sądowe i Honorowe Generałów i Wyższych Dowódców”;
- „Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce”;
- „Archiwum Józefa Piłsudskiego” (częściowo).

Akta te wraz z innymi materiałami archiwalnymi zostały uratowane podczas kampanii wrześniowej i przewiezione do Rumunii. Następnie trafiły kolejno do Francji i Portugalii, skąd w 1941 r. wysłano je do Stanów Zjednoczonych. Skrzynie otwarto w Ambasadzie RP w Waszyngtonie, a wkrótce ich cenna zawartość została przekazana do Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, który odrodził się 4 lipca 1943 r. w Nowym Jorku.

2. Archiwa polonijne

Kolejną znaczącą grupę źródeł stanowią dokumenty wytworzone w USA. Materiały te napływały często za pośrednictwem różnych instytucji polonijnych, jak chociażby

Komitetu Narodowego Amerykanów Polskiego Pochodzenia, który posiadał delegatury na terenie całych Stanów Zjednoczonych. Dzięki kontaktom z Kongresem Polonii Amerykańskiej pozyskano niezwykle cenny zespół archiwalny „Uchodźcy Polscy w Niemczech po 1945 r.”, a następnie archiwalia Komitetu Obrony Narodowej. Po 1956 r. władze Instytutu podjęły starania o pozyskanie kolejnych dokumentów, które z czasem zaczęły spływać do Archiwum Instytutu.

Najciekawsze zespoły archiwalne

1. „Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza”

Największym zespołem archiwalnym w Archiwum Belwederskim jest „Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza”³, w skład którego wchodzi 105 j.a. i liczy 6 mb. Zawiera on dokumenty kancelarii Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza od listopada 1918 r. do grudnia 1922 r., ułożone w układzie rzeczowo-chronologicznym. Znajdziemy tu najważniejsze dokumenty dotyczące walk o granice państwa polskiego (szczególnie wojny polsko-bolszewickiej), spraw polsko-czechosłowackich, Komitetu Narodowego Polskiego we Francji, stosunków politycznych z państwami europejskimi i Ameryką. Omawiany zespół został całkowicie zdigitalizowany⁴ i jest dostępny nieodpłatnie na portalu Instytutu: <http://archiwa.pilsudski.org>.

2. „Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego”

W zeszłym roku obchodziliśmy setną rocznicę Bitwy Warszawskiej (13–25 sierpnia 1920 r.). Oceniana jest ona jako najważniejsze wydarzenie wojny polsko-bolszewickiej. Polska obroniła wówczas swoją niepodległość, a jednocześnie uchroniła Europę przed komunizmem. To doniosłe zwycięstwo było możliwe dzięki osobistej postawie Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, wytrzymałości i odwadze polskiego żołnierza oraz patriotycznej postawie narodu polskiego. Triumf Polski nad Armią Czerwoną Francuzi porównywali do bitwy nad Marną, która w 1914 r. ocaliła Paryż i Francję. Lord Edgar Vincent d’Abernon, szef misji brytyjskiej w Polsce, nazwał Bitwę Warszawską osiemnastą decydującą bitwą w dziejach świata. Dokumenty dotyczące tego przełomowego starcia znajdują się w IJPA, w zespole archiwalnym „Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza”, lecz przede wszystkim w „Aktach Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego”⁵, który 22 lipca 1920 r. objął funkcję szefa Sztabu Generalnego WP i sprawował ją do 2 kwietnia następnego roku. W trzech opastych tomach znajdują się najważniejsze źródła na temat Bitwy Warszawskiej. W pierwszym z nich zgromadzono 56 grup dokumentów, które stanowią podstawowe źródła do historii walk toczących się w dniach 13–25 sierpnia. Wśród ww. materiałów znajduje się tłumaczenie sowieckiej depezy odnoszącej się do ustawienia wojsk Armii Czerwonej.

³ IJPA, Kolekcja nr 2, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, <https://pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/katalogarchiwum-2/225-zespol-002> (dostęp 10 XI 2020 r.).

⁴ Prace te były współfinansowane przez Senat RP, MKiDN oraz instytucje polonijne, w tym Polsko-Słowiańską Federalną Unię Kredytową.

⁵ IJPA, Kolekcja nr 3, Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego, t. 1–3, <https://pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/katalogarchiwum-2/226-zespol-003> (dostęp 10 XI 2020 r.).

Została ona przejęta i rozszyfrowana przez polski radiowywiad 24 lipca 1920 r.⁶ Kolejnym niezwykle ważnym dokumentem jest rozkaz gen. Tadeusza Rozwadowskiego nr 8358⁷ z 6 sierpnia 1920 r. dotyczący przegrupowania i zorganizowania obrony na linii Wisły. Warto wspomnieć o wielostronicowym rozkazie nr 10 000 z 10 sierpnia 1920 r.⁸, napisanym przez gen. Rozwadowskiego z polecenia Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego w nocy z 8 na 9 sierpnia, będącym ostatecznym planem Bitwy Warszawskiej. Zakładał on wzmocnienie armii gen. Władysława Sikorskiego, której poza obroną wyznaczono w następnej fazie zadania ofensywne. Oddziały po wypełnieniu zadań defensywnych miały uderzyć na północne skrzydło wroga, częściowo obejść go z północy i zepchnąć na południe. Plan ten przewidywał zatem podwójne uderzenie na bolszewików: z północy (znad Wkry) i z południa (znad Wieprza). Warto także wspomnieć rozkaz gen. Rozwadowskiego dla 5. Armii z 12 sierpnia 1920 r. o utrzymaniu linii obrony nad Wkrą, ponieważ jest to początek Bitwy Warszawskiej: „Najbliższym zadaniem 5. Armii, zbierającej się dopiero w Modlinie, musi być powstrzymanie postępu nieprzyjaciela przez Pułtusk i Stary Gołymin, aby 17. Dywizja i oddział ppłk. Kopy mogły spokojnie wycofać się na Nasielsk”⁹. Bardzo ważnym dokumentem są wytyczne dla gen. Rozwadowskiego do walk o Radzymin z 13 sierpnia 1920 r.¹⁰, sporządzone w języku francuskim i podpisane przez gen. Maxime’a Weyganda, szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce. Wytyczne zawierają raport gen. Pierre’a Billotte’a związany z organizacją frontu radzymińskiego.

Nie można zapomnieć o piśmie Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego do gen. Tadeusza Rozwadowskiego z 15 sierpnia 1920 r., w którym wyjaśniał on założenia ofensywy znad Wieprza. Zaczynało się ono od słów: „Kochany Generale”¹¹.

Piętnastego sierpnia polskie oddziały pod Warszawą i nad Wkrą rozbiły trzy z czterech armii wroga. Decydującą rolę odegrała 5. Armia gen. Sikorskiego, która nie dość, że wytrzymała napór bolszewickiej 3. Armii, to jeszcze zdołała przejść do planowanego kontrataku. Bitwa Warszawska zakończyła się całkowitym zwycięstwem Polski, a rozbita Armia Czerwona została zmuszona do odwrotu.

Założyciele Instytutu i jego działacze walczyli w wojnie polsko-bolszewickiej¹². Henryk Floyar-Rajchman jako kapitan służył w Sztapie 1. Dywizji Piechoty Legionów. Waław Jędrzejewicz podczas wojny 1920 r. był m.in. – jako kapitan – szefem Oddziału II Sztapu Armii Rezerwowej gen. Sosnkowskiego. Uczestniczył w rokowaniach pokojowych w Rydze w 1921 r. Ignacy Matuszewski po odzyskaniu niepodległości służył – w stopniu majora – m.in. w Oddziale II Naczelnego Dowództwa, którego w 1920 r. został szefem. Uczestniczył w pracach delegacji pokojowej w Rydze. Również generał Władysław Bortnowski i Wiesław Domaniewski brali udział w wojnie 1920 r.

⁶ *Ibidem*, t. 1, Tłumaczenie sowieckiej depezy przejętej i rozszyfrowanej przez polski radiowywiad, 24 VII 1920 r., s. 29.

⁷ *Ibidem*, Rozkaz nr 8358 dotyczący zorganizowania linii obrony Wisły, 6 VIII 1920 r., s. 50.

⁸ *Ibidem*, Rozkaz nr 10 000 dotyczący Bitwy Warszawskiej, 10 VIII 1920 r., s. 1–12.

⁹ *Ibidem*, Rozkaz dla 5. Armii o utrzymaniu linii obrony nad Wkrą, 12 VIII 1920 r., s. 34.

¹⁰ *Ibidem*, Wytyczne gen. Maxime’a Weyganda do walk pod Radzyminem, 13 VIII 1920 r., s. 36.

¹¹ *Ibidem*, Odręczne pismo Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego do gen. Tadeusza Rozwadowskiego, 15 VIII 1920 r., s. 72.

¹² Krótkie biografie członków władz IJPA zob. <https://www.pilsudski.org/pl/o-nas/historia/kto-byl-kim> (dostęp 15 XI 2020 r.).

Ściśle tajne.

Tłumaczenie szyfrogramu.

Od: Fr. Połudn. Zachodn. Do: D-ów armji XII, Przejęt 24/VII dcytan 25/VII
I-j konnej, XIV.

U w a g i	T R E Ś Ć
<p>do 5.</p> <p>(Nowe Aleksandrja, Puławy)</p> <p>Deszyfrował:</p>	<p><u>ROZKAZ do armji Południowo Zach. Frontu.</u></p> <p>..... (początku brek)..... 5-9 sierpnia</p> <p>2) ... Dubno..... (przerwa).....</p> <p>..... rejonem LNOW-RAWA RUSKA, wyrzuciwszy przed- nie swoje oddziały w celu zajęcia przepraw przez SAN w rejonie SINIWA-PRZEMYSŁ.</p> <p>3) XIV-a armja biorąc pod uwagę zadania konnej armji, stanie opór nieprzyjaciela na linii rzeki ZEBUCZ i całą siłą swojej grupy shtar- mowej poprowadzi decydującą ofensywę w ogólnym kierunku na TARNO POL-PRZEMYSŁ-GÓRDOK.</p> <p>4) Linie graniczne między:</p> <p>XII-a armją i Frontem Zachodnim: na 24/VII DOMBRONICA-RATNO-HEŁDANA-NOVA ALEKSANDRJA, wszy- stkie te punkty, oprócz pierwszego - dla frontu Zachodniego.</p> <p>XII-a armja z Konną armją: St. KIWIERCZ- JOMACZY-MIRCZE-LABUN-MUDNIK, wszystkie te punk- ty dla XII-j armji.</p> <p>Konną armją z XIV-a armją:</p> <p>..... (przerwa).....</p> <p>Głównodowodzący połud. zach. Frontem JEGOROW Członek Rady rewolucyjnej frontu STALIN Szef Sztabu Pol. Zach. Frontu PIETIN Z oryginałem zgodne - Sz. Op. Wydz. XII arm. KRAKULIS Zszyfrował WANIN. 24/VII-1920 roku.</p> <p>Za zgodność z oryginałem: <i>Kowalew</i> Naczelnik Wydz. 2.</p>

NACZELNE DOWÓDZTWO W. P.

(SZTAB GENERALNY)

Oddział II. Biuro Szyfrowe

Sz. № 31724 /II.

Warszawa, dnia 25/VII

192

Rozesłano według rozdzielnika Nr. I

Tłumaczenie sowieckiej depeszy przejętej i rozszyfrowanej przez polski
radiowywiad, 24 VII 1920 r. IJPA, Kolekcja nr 3, t. 1

29.

PIŁSUDSKI
INSTITUTE
ARCHIVES
New York

Rozkaz operacyjny
specjalny Nr. 10.000 z dnia 10. sierpnia 1920

Został poinformowany:

1.) Marszałek Wojsk: Rozkaz operacyjny
Nr. 8358-III z dnia
8. sierpnia, ustalający
2.) Gen. Weygand: zamiary nasze na
nas najbliższy, jest
3.) Gen. Haller i mimo wszelkich starań,
nie jest w stanie przekazać
Zagórski: zowi najbliższej pro-
wizacji jesiennie ogół-
nie znamy. Pewne
dane wskazyują że
4.) Gen. Latiniś: i niepryjaci jesi-
zna te nasze zamiary
5.) Gen. Rydz-Śmigły i przeprowadzi nie-
dlatego bardziej im
i jest nie w stanie przekazać
potrzący, ~~do~~ dając
Kutrzeba ~~o~~ do odroczenia myśli
10/III ~~o~~
6.) Gen. Nowaczyński jako głównych źródeł od tak
niecierpiącego dlań

Rozkaz nr 10 000 dotyczący Bitwy Warszawskiej, 10 VIII 1920 r.

IJPA, Kolekcja nr 3, t. 1

3. „Powstania Śląskie”

Zespołem archiwalnym zawierającym źródła dotyczące odzyskania przez Polskę niepodległości jest niewątpliwie także zespół „Powstania Śląskie”. Znajduje się w nim dokumentacja trzech powstań śląskich, m.in.: rozkazy, raporty i depesze Głównego Dowództwa Milicji Górnośląskiej, protokoły i korespondencja Naczelnego Dowództwa Polskiej Organizacji Wojskowej na Górnym Śląsku, materiały Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych i akta poszczególnych oddziałów. Zespół archiwalny nr 8 liczy 839 j.a., co daje w sumie prawie 13 mb. Zgromadzono w nim głównie dokumenty personalne dotyczące powstańców śląskich, szczegółową ewidencję imienną powstańców z uwzględnieniem podziału na poszczególne bataliony i kompanie, spisy ewidencyjne oficerów i podoficerów, lekarzy, sanitariuszy, telefonistek czy urzędniczek. Zachowały się także listy i księgi chorych, rannych i zabitych. Kolekcja ta nie posiada ewidencji osobowej, od lat trwają prace nad stworzeniem portalu powstańców śląskich¹³.

4. „Komitet Obrony Narodowej”

Tak jak dokumenty proveniencji polskiej, Instytut przechowuje także wyjątkowo cenne materiały wytworzone w Stanach Zjednoczonych, przede wszystkim liczący 3 mb. zespół archiwalny „Komitet Obrony Narodowej”¹⁴. Na kartach źródeł możemy prześledzić wysiłek polskiego wychodźstwa w Ameryce i akcje pomocy dla powstającego państwa polskiego. Komitet Obrony Narodowej został założony w 1912 r. w Pittsburgu (Pensylwania) w celu skoordynowania działalności Polonii amerykańskiej na rzecz odbudowy Ojczyzny.

W skład omawianego zespołu archiwalnego wchodzi: dokumentacja centrali KON w Chicago (akty prawne i inkorporacyjne, korespondencja KON, protokoły posiedzeń KON, notatki i sprawozdania z działalności, rezolucje, odezwy i inne); materiały dotyczące ochotników wyjeżdżających z Ameryki do Legionów Polskich oraz nadań Krzyży Legionowych ochotnikom i działaczom KON; księgi rachunkowe KON.

Projekty związane z modernizacją Archiwum Instytutu

Systematyczne prace nad opracowaniem zasobu archiwalnego Instytutu zostały rozpoczęte w latach siedemdziesiątych XX w. przez historyka sztuki dr Annę Mars (wcześniej wstępnym porządkowaniem zbiorów zajmował się prof. Wacław Jędrzejewicz). Kolejne czynności wykonywane były przez wolontariuszy i współpracowników Instytutu aż do 2002 r., kiedy nastąpiło zacieśnienie współpracy z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych.

W latach 1977–1979 dzięki pozyskaniu grantu National Endowment for the Humanities wykonano mikrofilmy głównych kolekcji, chroniąc je tym samym przed bezpowrotnym zniszczeniem.

Od grudnia 2002 r. do chwili obecnej Instytut i NDAP realizują projekt modernizacji zbiorów IJPA (jest on już na ukończeniu). Zasób archiwalny Instytutu został dokładnie

¹³ Obecnie dostępny jest w pełni dokończony portal poświęcony samym powstaniom śląskim: <https://powstania.pilsudski.org/index.php> (dostęp 15 XI 2020 r.).

¹⁴ Kolekcja nr 15 jest zdigitalizowana i dostępna na stronie internetowej: <https://pilsudski.org/pl/zbiory-instytutu/katalogarchiwum-2/238-zespol-015> (dostęp 16 XI 2020 r.).

Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, b.d. IJPA

zewidencjonowany, dokumenty przepakowano w bezkwasowe pudła i koperty oraz uruchomiono elektroniczne bazy danych. W ramach ww. współpracy konserwacji i mikrofilmowaniu zostały poddane, m.in. w Warszawie i Katowicach, dokumenty z zespołu archiwalnego „Powstania Śląskie”.

Projekt digitalizacji

Od 2006 r. Instytut prowadzi kompleksowy program digitalizacji zasobu archiwalnego. Jego pomysłodawcą był wiceprezes Instytutu dr Marek Zieliński (1950–2019), który nadzorował także projekty z dziedziny humanistyki cyfrowej.

Przedsięwzięcie to finansowane jest przez Polskę, Senat RP, MKiDN, a od 2010 r. z wielkim zaangażowaniem wspiera je IPN.

Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i Instytut Pamięci Narodowej na mocy umowy z 5 maja 2010 r. regularnie współpracują w zakresie wymiany dokumentacji, edycji źródeł i edukacji historycznej. Przez ostatnie dziesięć lat pracownicy Archiwum IPN¹⁵, którzy co roku przyjeżdżają do Nowego Jorku, zeskanowali tysiące stron dokumentów z wielu kolekcji, m.in.: „Ukraińska Misja Wojskowa”, „Poselstwo RP w Rio de Janeiro”, „Samodzielna Placówka Wywiadowcza ESTEZET”, „Polskie Rządowe Centrum Informacyjne”. Pracownicy IPN wzięli również udział w skomplikowanym logistycznie przekazaniu do Filмотeki Narodowej materiałów filmowych z Archiwum IJPA zapisanych na łatwopalnej taśmie NITRO (później Instytut Piłsudskiego otrzymał kopie elektroniczne tychże filmów)¹⁶. Ponadto opracowali i odnowili mikrofilmy dziennika

¹⁵ Każdego roku w IJPA gościło od 4 do 8 pracowników IPN.

¹⁶ Było to możliwe dzięki umowie z 1 III 2012 r. zawartej między Instytutem Józefa Piłsudskiego w Ameryce a Filмотeką Narodową w Warszawie.

polonijnego „Nowy Świat”, znajdujące się w Archiwum Instytutu Piłsudskiego. Obecnie część tych archiwaliów dostępna jest na stronie: <http://archiwa.pilsudski.org>.

Gdy w kwietniu 2015 r. IJPA musiał opuścić swoją siedzibę przy 180 Second Avenue na Manhattanie¹⁷, dwie grupy pracowników IPN pomogły w przygotowaniu do transportu kolekcji archiwalnych i bibliotecznych Instytutu oraz w rozpakowywaniu zbiorów w jego nowej siedzibie przy 138 Greenpoint Avenue na Brooklynie w Nowym Jorku¹⁸. Obie instytucje biorą także udział w programach edukacyjnych i popularyzatorskich. Jednym z nich była wystawa poświęcona historii, zbiorom i działalności Instytutu Józefa Piłsudskiego, która jesienią 2018 r. została otwarta w Przystanku Historia – Centrum Edukacyjnym IPN im. Janusza Kurtyki w Warszawie¹⁹.

Wykorzystanie strony internetowej Instytutu i materiałów *on-line*

Na początku XXI w. Instytut przeżywał prawdziwą rewolucję cyfrową. Powstała wówczas jego strona internetowa: www.pilsudski.org, na której umieszczone są wszystkie inwentarze zasobu archiwalnego IJPA, a od 2008 r. także dokumenty ze zdigitalizowanych zespołów. Jako pierwszy został zeskanowany zespół archiwalny nr 9 – „Rząd Polski na Emigracji”. Warto podkreślić, że dzięki grantom z Polski oraz wspólnym wysiłkom pracowników Instytutu i Polonii zdigitalizowano całe Archiwum Belwederskie oraz wybrane materiały związane z Rządem RP na Uchodźstwie, a obecnie trwa skanowanie zespołów archiwalnych dotyczących historii Polonii. Archiwalia te są bezpłatnie dostępne na portalu: <http://archiwa.pilsudski.org>.

Rok w rok rośnie wykorzystanie strony internetowej Instytutu i materiałów *on-line*. W 2019 r. stronę Instytutu odwiedziło 37 883 użytkowników, w tym 71 proc. z Polski, 14 proc. z USA, 2 proc. z Wielkiej Brytanii oraz z Kanady, Ukrainy i innych państw. Od stycznia do połowy listopada 2020 r. było to 34 955 użytkowników, m.in. 74 proc. z Polski, 11 proc. z USA, 3 proc. z Wielkiej Brytanii, po 2 proc. z Kanady i Ukrainy²⁰. Największym zainteresowaniem cieszą się źródła związane z powstaniami śląskimi, zasobem fotograficznym oraz kształtowaniem granic II Rzeczypospolitej, w tym Bitwy Warszawskiej. W ubiegłym roku mimo trwającej pandemii Instytut cały czas prowadził projekt digitalizacji. Dzięki temu udało się udostępnić w sieci prawie 5300 stron dokumentów z zespołu archiwalnego nr 15 – „Komitet Obrony Narodowej”²¹ oraz z zespołu archiwalnego nr 28 – „Legiony Polskie, Polska Organizacja Wojskowa, Naczelny Komitet Narodowy, Związek Strzelecki”²², kilkaset zdjęć z czasów II Rzeczypospolitej (architektura, wojsko, rząd) i kart pocztowych z okresu Legionów Polskich²³.

¹⁷ Dom przy 180 Second Avenue był własnością Związku Narodowego Polskiego i został wystawiony na sprzedaż w październiku 2014 r.

¹⁸ Budynek jest własnością Polsko-Słowiańskiej Federalnej Unii Kredytowej.

¹⁹ Podobna wystawa w języku angielskim została otwarta jesienią 2019 r. w Nowym Jorku.

²⁰ Dane statystyczne pochodzące ze strony internetowej Instytutu, <http://archiwa.pilsudski.org> (dostęp 14 XI 2020 r.).

²¹ Projekt finansowany ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w ramach zadania publicznego dotyczącego pomocy Polonii i Polakom za granicą.

²² Prace były finansowane z grantu uzyskanego z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w współpracy z Narodowym Instytutem Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą Polonika – poprzez Fundację na rzecz Dziedzictwa Narodowego im. Józefa Piłsudskiego.

²³ Projekt dofinansowano w ramach pierwszej edycji programu ministra kultury i dziedzictwa narodowego pt. „Wspieranie Archiwów, Bibliotek i Muzeów poza Krajem”.

Korzystanie z zasobu archiwalnego

Każda zainteresowana osoba może skorzystać z Archiwum Instytutu w jego siedzibie²⁴. Należy w takim przypadku wypełnić zgłoszenie użytkownika i rewers. Materiały archiwalne są dostępne w czytelni w godzinach pracy biura Instytutu²⁵. Wykorzystanie materiałów ma jednak pewne ograniczenia ze względu na prawa autorskie oraz stan archiwaliów²⁶.

Tysiące dokumentów dostępnych jest *on-line* na portalu <http://archiwa.pilsudski.org>, gdzie w trzech kategoriach: II Rzeczypospolita, Wydarzenia II wojny światowej oraz Multimedia i periodyki zostały umieszczone zdigitalizowane źródła.

Wykorzystanie zasobu archiwalnego

Każdego roku z Archiwum Instytutu w czytelni korzysta ok. 30 osób, w 2019 r. gościliśmy 21 badaczy, głównie z Polski, ale także z Niemiec, Japonii, Francji oraz ze Stanów Zjednoczonych. Jednym z naukowców był prof. Marek Kornat z Instytutu Historii PAN, który zbierał materiały dotyczące ambasadora Józefa Lipskiego, kilkutgodniową kwerendę prowadził Łukasz Dryblak z Instytutu Historii PAN na temat stosunków polsko-rosyjskich na emigracji w latach 1939–1956, poszukiwania naukowe poświęcone Tytusowi Filipowiczowi prowadził Bartosz Czajka z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

W 2019 r. biuro Instytutu zrealizowało na zamówienie 40 kwerend naukowych. Z reguły prośby i zapytania dotyczą sprawdzenia danych osobowych, wyszukania fotografii do publikacji książkowej lub artykułu, a także odnalezienia informacji o przodkach. Dużą część stanowią kwerendy wykonywane dla pracowników naukowych, głównie z Polski. Niektóre są znacznie bardziej zaawansowane i dotyczą wytypowania materiałów do wystaw realizowanych przez Instytut i zaprzyjaźnione instytucje. Tak było m.in. w przypadku ekspozycji pt. „Polonica emigracyjne. Ze zbiorów instytucji członkowskich Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie”, która była przygotowana przez Instytut Pamięci Narodowej i towarzyszyła XLI Stałej Konferencji MAB w Lublinie w dniach 14–18 września 2019 r. Od kilku lat rozległe prace badawcze dotyczące Polonii w Nowym Jorku prowadzi dr hab. Tomasz Pudłocki z Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W 2020 r. ze względu na ograniczenia związane z pandemią biuro IJPA odpowiedziało na zwiększoną liczbę zapytań. Wiele z nich dotyczyło poszukiwań genealogicznych albo zaawansowanych kwerend badawczych.

Z okazji setnej rocznicy Bitwy Warszawskiej Instytut wsparł też zaprzyjaźnione placówki, które w różny sposób upamiętniały to doniosłe zwycięstwo. Materiały z nowojorskiej placówki wykorzystwała Kancelaria Sejmu RP na potrzeby wystawy zamieszczonej na stronie internetowej. Z kolei Muzeum w Łazienkach Królewskich we współpracy z Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych przygotowało uliczną

²⁴ Dokładny regulamin korzystania z archiwum znajduje się na stronie internetowej: <https://www.pilsudski.org/pl/zbiory-instytutu/korzystanie-z-archiwum> (dostęp 19 XI 2020 r.).

²⁵ Archiwum jest czynne od poniedziałku do piątku w godzinach od 10.00 do 17.00, jedynie we wtorek od 12.00 do 19.00.

²⁶ Więcej zob. <https://pilsudski.org/pl/zbiory-instytutu/korzystanie-z-archiwum> (dostęp 19 XI 2020 r.).

ekspozycję poświęconą stosunkowi państw europejskich do wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. oraz samej Bitwie Warszawskiej. Instytut Piłsudskiego wspomógł też NDAP skanami dokumentów znajdującymi się w jego archiwum. Udostępniono materiały dotyczące Meriana C. Coopera, płk. Cedrica Fauntleroja i innych pilotów Eskadry Myśliwskiej im. Tadeusza Kościuszki oraz fotografie wybranych odznaczeń ze zbiorów falerystycznych. Muzeum Narodowe w Krakowie na wystawie poświęconej Bitwie Warszawskiej pokazało kopie znajdujących się w Archiwum IJPA szyfogramów Armii Czerwonej.

Ze zbiorów Instytutu korzysta wielu amerykańskich studentów, przygotowując prace naukowe dotyczące Polonii i Polski. Materiały IJPA są także podstawą powstających książek o charakterze naukowym, np. *Dwa kroki przed przyszłością. Marian Chodacki jako wzór współczesnego analityka wywiadu* autorstwa Dominika Smyrgały. Publikacja powstała w oparciu o źródła Instytutu i opowiada historię Mariana Chodackiego – dyrektora Instytutu w latach 1949–1951. Omawia m.in. jego działania mające na celu uratowanie dokumentacji polskiej placówki wywiadowczej ESTEZET²⁷. Archiwalia z IJPA wspomagają także autorów prac popularnonaukowych, takich jak *Marsz, marsz Batory*, przygotowanej przez Aleksandrę Kakowską i Barbarę Caillot-Dubus, która opowiada historię statku M/S Batory²⁸. Materiały z Instytutu są wykorzystywane przez reżyserów filmów dokumentalnych, w tym Tomasza Magierskiego, który zbierał źródła do obrazu pt. *Broken Dreams*, opowiadającego historię dwóch nastolatków żydowskiego pochodzenia podczas II wojny światowej w Przemyślu – Reni i Ariany Spiegel²⁹. Zdarza się, że z zasobu archiwalnego korzystają również uczniowie szkół średnich – w 2018 r. była to Julia Wojtkowski³⁰, uczennica nowojorskiej średniej szkoły publicznej Townsend Harris, która przygotowała wypracowanie i wystawę poświęconą Józefowi Piłsudskiemu. Wygrała ona konkurs w ramach National History Day w Nowym Jorku w marcu 2019 r.

Podsumowanie

Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce od ponad pół wieku stanowi ważny przystanek naukowy dla badaczy i sympatyków historii. Ze zbiorów można korzystać osobiście lub za pomocą portalu internetowego <http://archiwa.pilsudski.org>.

Nowe możliwości opracowywania i udostępniania zasobu archiwalnego *on-line* pozwalają na szersze wykorzystanie dokumentów Instytutu. Mimo upływu wielu lat IJPA pozostaje ważną instytucją naukowo-archiwalną oddziałującą na kolejne pokolenia w Stanach Zjednoczonych i Polsce. Wciąż aktualne są słowa wypowiedziane przez prof. Zbigniewa Brzezińskiego, doradcę ds. bezpieczeństwa prezydenta Jimmy’ego Cartera: „Instytut Józefa Piłsudskiego jest nie tylko skarbnicą cennych historycznie unikalnych archiwów, jest także żywym pomnikiem zaangażowania w walkę o niepodległość Polski pod duchowym przywództwem Marszałka Józefa

²⁷ D. Smyrgała, *Dwa kroki przed przyszłością. Marian Chodacki jako wzór współczesnego analityka wywiadu*, Warszawa 2019.

²⁸ A. Krakowska, B. Caillot-Dubus, *Marsz, marsz Batory*, Warszawa 2019.

²⁹ Film miał premierę w 2019 r.

³⁰ Informacja o wygranej w „The Classic”, 28 III 2019, <https://www.thhsclassic.com/2019/03/28/triumph-and-tragedy-national-history-day-2019/> (dostęp 2 XII 2020 r.).

Piłsudskiego. Obecnie, kiedy Polska jest znów niepodległa i walczy o umocnienie swojej suwerenności, przykład Piłsudskiego inspiruje Polaków w ich patriotycznych dążeniach”³¹.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce

Kolekcja nr 2, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza;

Kolekcja nr 3, Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego.

Opracowania

Drąg-Korga I., *Dobry początek*, „Nowy Dziennik”, 12 V 2002.

Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2012.

Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory, oprac. J. Cisek, Warszawa 1997.

Krakowska A., Caillot-Dubus B., *Marsz, marsz Batory*, Warszawa 2019.

Krochmal A., *Szeroko otwarte drzwi*, „Nowy Dziennik”, 4 I 2002.

Langowski K., „*O honor i sztandar, który nas skupia*”. *Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce (1943–2013)*, Warszawa 2019.

Langowski K., *Placówka godna patrona*, „Nowy Dziennik”, 11 VII 2003.

Pietrzyk P., *A Brief History of the Mission and Collections of the Piłsudski Institute of America for Research in the Modern History of Poland*, „Polish American Studies” 2003, vol. LX, no. 1.

Smyrgała D., *Dwa kroki przed przyszłością. Marian Chodacki jako wzór współczesnego analityka wywiadu*, Warszawa 2019.

Strony internetowe

<http://archiwa.pilsudski.org> (dostęp 10 XI 2020 r.).

<https://powstania.pilsudski.org/index.php> (dostęp 15 XI 2020 r.).

IJPA, Kolekcja nr 2, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, <https://pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/katalogarchiwum-2/225-zespol-002> (dostęp 10 XI 2020 r.).

IJPA, Kolekcja nr 3, Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego, <https://pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/katalogarchiwum-2/226-zespol-003> (dostęp 10 XI 2020 r.).

IJPA, Kolekcja nr 15, Komitet Obrony Narodowej, <https://pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/katalogarchiwum-2/238-zespol-015> (dostęp 16 XI 2020 r.).

Krótkie biografie członków władz IJPA, <https://www.pilsudski.org/pl/o-nas/historia/kto-byl-kim> (dostęp 15 XI 2020 r.).

Regulamin korzystania z archiwum, <https://www.pilsudski.org/pl/zbiory-institutu/korzystanie-z-archiwum> (dostęp 19 XI 2020 r.).

„The Classic”, 28 III 2019, <https://www.thhsclassic.com/2019/03/28/triumph-and-tragedy-national-history-day-2019/> (dostęp 2 XII 2020 r.).

www.pilsudski.org (dostęp 10 XI 2020 r.).

³¹ *Instytut Józefa Piłsudskiego*, oprac. zbior., Warszawa 2013, s. 45.

STRESZCZENIE

W artykule scharakteryzowano zasób Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce i możliwości jego wykorzystania. Najpierw ogólnie omówiono jego najważniejsze zespoły, ich proveniencję, daty skrajne oraz wielkość. Następnie opisano tzw. Archiwum Belwederskie, uratowane podczas kampanii wrześniowej 1939 r., w tym jego drogę do USA. Zwrócono uwagę na zespoły: „Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza”, „Akta Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego Generała Tadeusza Rozwadowskiego” oraz „Powstania Śląskie”, a także zbiory polonijne, np. zespół: „Komitet Obrony Narodowej”. Ponadto omówiono przedsięwzięcia związane z modernizacją Archiwum Instytutu, w tym najważniejszy projekt digitalizacji jego zasobu. Zamieszczono również informacje dotyczące wykorzystania strony internetowej i znajdujących się na niej materiałów. Przedstawiono zasady korzystania oraz podano przykłady tematów opracowywanych przez badaczy w pracowni Instytutu. Na końcu zamieszczono przykłady publikacji książkowych wykorzystujących dokumenty z Archiwum IJPA.

Słowa kluczowe: Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, digitalizacja, archiwum, Archiwum Belwederskie, Powstania Śląskie, Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza, Komitet Obrony Narodowej, Komitet Narodowy Amerykanów Polskiego Pochodzenia.

ABSTRACT

This article describes the holdings of the Józef Piłsudski Institute Archive in the USA and the possibilities for their use. First, there is a general discussion of the most important fonds, their provenance, span dates and size. Next described is the so-called Belvedere Archive, rescued during the September Campaign of 1939, and its journey to the USA. Attention is drawn to the fonds: 'The General Adjutancy of the Commander-in-Chief', 'Files of General Tadeusz Rozwadowski, Chief of the General Staff of the Polish Army' and 'Silesian Uprisings', as well as Polish collections, such as the fonds: 'National Defence Committee'. Additionally, undertakings connected with the modernisation of the Institute's archives are discussed, including the most important project of the digitalisation of its holdings. There is also information concerning the use of the website and the materials contained therein. The rules of use are outlined and examples are given of topics compiled by researchers in the Institute's reading rooms. At the end of the article are examples of book publications which use documents from the IJPA Archive.

Keywords: Józef Piłsudski Institute of America, digitisation, archive, Belvedere Archive, Silesian Uprisings, Adjutant General of the Commander-in-Chief, National Defence Committee, National Committee of Americans of Polish Extraction.